

Євген Бевзюк

кандидат історичних наук, доцент,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
01033, Україна, Київ
E-mail: evbevzyk@mail.ru

ЗАХІДНЕ СЛОВ'ЯНСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.): ЗА ДОКУМЕНТАМИ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІВ

Метою статті є дослідження впливу Російської імперії на процес формування національного руху західних слов'ян у першій половині ХІХ ст. на основі архівного матеріалу. Сьогодні значний джерельний масив з означеної теми нашого дослідження сконцентрований в таких архівних установах України, як Центральний державний історичний архів України (м. Київ), Центральний державний історичний архів України (м. Львів), відділи рукопису Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та Інституту рукопису Національної бібліотеки НАН України. У перерахованих установах міститься інформація щодо особливостей національної і суспільно-політичної ситуації на теренах Австрійської імперії.

Результати дослідження: на конкретних історичних прикладах висвітлюються дії російського уряду щодо вивчення як внутрішньополітичних процесів у Австрійській імперії, так і національних настроїв в слов'янському середовищі. Наявний архівний матеріал розкриває цікаві моменти політичних зв'язків, що склалися в 30-х – 40-х рр. ХІХ ст., з одного боку, між західними слов'янськими прогресивно налаштованими національними патріотами, а з іншого – між польськими патріотами та мешканцями західної України, які після поразки польського національно-визвольного повстання 1830–1831 рр. змушені були вживати заходів проти російських і австрійських поліцейських репресій.

Практичне значення: використаний нами архівний матеріал дозволяє стверджувати, що російський уряд не тільки старанно вивчав слов'янські національні настрої, спостерігав за їх ідеологами, але й максимально протидіяв можливому проникненню будь-яких ліберальних ідей зі слов'янського заходу на терени своєї імперії.

Ключові слова: *слов'яни, зовнішня політика, ідеологія, імперія, відродження, панславізм.*

З історичної точки зору історично досить закономірно вважати, що в процесі слов'янського пробудження виділилося і сформувалося нове національне ядро, яке в умовах тиску з боку активних німецьких і угорських національних прагнень розпочало творення власної еволюційної політичної програми. У той же час певним ідеологічним атрибутом на шляху еволюції слов'янських народів до зрілої нації стала панідея, одним із символів якої була слов'янська Росія. Специфікою російського панславізму стало те, що він розвивався в Східній імперії в період формування російської національної ідеї. Відповідно, Росія на європейському геополітичному полі намагалася підтримувати свій всеслов'янський статус, що, безперечно, ставало дискусійним питанням не тільки для пангерманістів, австрофілів, але й для ліберальних та консервативних ідеологів наднаціонального австрославізму.

З приводу присутності ідей русофільства та царофільства у змісті національних ідеологій західних слов'ян і їх критики варто зазначити таке: як нам здається, актуалізація самих ідей в першій половині XIX ст., подальша їх політична інтерпретація досить часто ставали наслідком гіпертрофованих теоретико-ідеологічних проєктів. Їх варто вважати як іманентною частиною у змісті ідеології національних слов'янських рухів, так й ідеями, що привносилися до слов'янських народів та стимулювалися із зовні. Коментарем до нашого твердження можуть бути рядки із документа, який, імовірно, належав М.Ф. Раєвському. Він писав, що словацька національна еліта в особі

Л. Штура підтримує „... ідеї самодержавства, православ'я і народності“, відповідно „словаки та уми народних лідерів настільки підготовлені до цього, що ... потрібен незначний сприятливий поштовх – і вчення Кирила і Мефодія знову осяє слов'янську землю“. Далі автор документа, з огляду на особисті спостереження, інтерпретує ідеологічні потреби словацького національного руху, посилаючись на притаманні йому русофільські переконання. Раєвський стверджує: „сама ця ідея не нова для словаків, вже років 6, 7 вона просочувалася до їх земель, була підтримана Штуром, його учнями ... і деякими високими слов'янськими особами“¹. Така риторика протоієрея, настоятеля російської посольської церкви у Відні є зрозумілою і умотивованою як статусом М.Ф. Раєвського, так й змістом його політичних переконань. Його думку варто вважати ілюзорною інформаційною даниною амбіційній політиці Російської імперії періоду міжімперської російсько-австрійської конкуренції. При цьому цілком логічно, що захоплення окремих будителів наднаціональними ідеями в їх русофільському, навіть культурному варіанті одразу ж викликало протидію в австрійських правлячих колах. Саме тому національний слов'янський рух для окремих австрійських політиків майже одразу став такою собі уявною афілійованою структурою Російської імперії і «розсадником» політичного панславізму.

Актуалізація слов'янського питання у передреволюційне десятиріччя, зростання уваги до нього з боку європейських етнократів віддзеркалили не тільки неоднозначність у сприйнятті і ставленні до самої слов'янської національної ідеї, а робили незаперечним факт зростання російсько-німецької конкуренції на тлі актуалізації слов'янської проблеми. У цей же час в середовищі ідеологів слов'янських рухів, науковців з'явилася тенденція до осмислення і переосмислення багатьох аспектів слов'янської історії, їх мовної і культурної спільності, а також ідеологій своїх рухів. Зауважимо, що

¹ Ламанский В.И. Корреспонденция о положении австрийско-славянских народов. Копия. Вена, март 1851 г. // РГИА СПб., ф. 35, оп. 4, ед. хр. 239, л. 7–8.

Ф. Палацький, К. Гавлічек-Боровський, Л. Тун, П. Шафарик, А. Смолер, Я.П. Йордан висловлювались проти інтродукції у панславізм. Вони, намагаючись протидіяти процесу активного втягування західного слов'янства у ідеологію панславізму, радять своїм урядам проводити прагматичну слов'янську політику з метою недопущення переростання „нешкідливої ідеї літературної взаємності“ у політичну слов'янську програму, тому що остання, наголошував, наприклад, Л. Тун, в умовах „спільного літературного слов'янського прагнення“ з часом може перетворитись не лише на платформу для політизації національних ідей у західних слов'ян, але й також сприяти російській ідеологічній експансії².

Сама думка про наявність загрози державній цілісності Австрії від ідеології панславізму була присутньою в змісті поглядів низки національних німецьких і австрійських ідеологів першої половини ХІХ ст. Для них панславізм асоціювався переважно із потенціалом російської зовнішньополітичної експансії і реальною практикою непростих стосунків Росії з німецьким світом. Однак, на нашу думку, ні в якому разі не варто перебільшувати значення цих аспектів для практики австрійсько-російських відносин. Їх варто розглядати як окремі проблемні моменти, які принципово не змінювали модусу взаємозв'язків. А інакше і не могло бути в стосунках двох великих імперій, які, фактично, були сусідами. Одночасно дві наднаціональні держави володіли широким спектром власних інтересів та мали взаємну партнерську зацікавленість. Для Австрії після наполеонівських війн Росія була головним зовнішнім гарантом державної цілісності, а з часом значення цього аспекту принципово не змінювалося. Поступово на тлі зростання національних прагнень у таких народів Габсбурзької монархії, як угорці, італійці, поляки, чехи, словаки, для Австрії дедалі важливішим ставав союз із Східною імперією. Про партнерські стосунки двох європейських династій Габсбургів і Романових

² Thun-Hohenstein Leopold Leo. Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung / Leopold Leo Thun-Hohenstein. – Prag.Kronberger und Řiwnač, 1842. – S.70–73.

свідчать численні архівні документи, що зберігаються в ЦДІА України. Зміст цих документів³ може слугувати переконливим доказом антиреволюційної політичної спільності, що склалася між двома монархіями напередодні „Весни народів“.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне навести тут об’єктивне судження відомого українського історика, професора кафедри слов’янознавства Одеського університету О.О. Кочубінського. Оцінюючи політику Росії відносно слов’янських народів під час наполеонівських війн і в період революції 1848–1849 рр., він назвав її етапом „проавстрійської політики“⁴. Загалом же, з часів Віденського конгресу Габсбурги і Романови досить успішно взаємодіяли між собою, це пізніше було підтверджено і російськими військовими діям, що проводилися на користь збереження політичної системи Дунайської монархії.

Цілком доречно буде дещо підсумувати, згадавши працю російського дипломата, історика і публіциста С.С. Татищева. Досліджуючи історію російсько-австрійських дипломатичних відносин, він доводить, що кінець 30-х – початок 40-х рр. ХІХ ст. можна охарактеризувати як період «непростих відносин» між двома імперіями. Цей період, на думку російського дипломата, в часі затягнувся аж до початку „Весни народів“, коли сплеск національно-революційних рухів спонукав дві наднаціональні монархії об’єднатися у „тісний союз“ заради збереження принципу легітимізму⁵. Таким чином, існуюча практика ставлення офіційного Петербурга до проблеми слов’янського

³ Царский манифест от 6 февраля 1834 о конвенции российского, австрийского и прусского правительств в деле совместного преследования лиц, выступающих против глав государств и государственного правительства и участников вооруженного восстания и о выдаче таких лиц правительствам / Ф. 442 (Канцелярия Киевского Подольского и Волынского генерал-губернатора). Оп. 784, спр. 23, арк. 6–7; Дело о передаче в Галицию австрийского подданного, заведующего магазином в г. Вильно, Селена, подозреваемого в участии в польском революционном обществе в Галиции. 11 ноября – 5 декабря 1841 // Ф. 442, оп. 791 а, спр. 176, арк.1–19; Дело о аресте на Радзивиловской таможене и высылке из России австрийского подданного, львовского жителя, художника-портретиста Ипполита Августа Мишка де Холоневского, возможного адъютанта главнокомандующего польским повстанческим войском Скрижинецкого с запрещением въезда 20.01.1843 // Ф. 442, оп. 793, спр. 19, арк.1–112.

⁴ Кочубинский А.А. Наши две политики в славянском вопросе / А.А Кочубинский // Исторический вестник. – 1881. – Т.5. – Июнь. – С. 201. – С. 201–232.

ренесансу і оформлення його ідеологічної основи у часі співпали з розгортанням у Австрії дискусії навколо загальнослов'янської ідеї та її інтерпретації.

При цьому ідеї раннього панславізму, хоча вже і закладалися до фундаменту практики зовнішньої політики Росії, але в 30-і – 40-і рр. XIX ст. до певного часу не набрали цільового політичного змісту у зовнішньополітичній концепції імперії, а, відповідно, і не являли собою реальної загрози для існуючих в той час європейських політичних режимів. Як свідчать архівні документи⁶, російський імператор Микола I, його уряд були, скоріше за все, заклопотані збереженням існуючого європейського легітимізму у рамках Священного союзу. В той же час, геополітичні інтереси Російської імперії у більшій мірі були спрямовані на поляків і південних, а не західних слов'ян.

На користь обґрунтованості цих наших тверджень можуть також свідчити документи та історичні факти, які ми подаємо та прокоментуємо нижче. Для початку наявну документальну базу такого виду панславізму, як російський панславізм, ми повинні класифікувати за наступними критеріями: перша група джерел – це документи і фактичний матеріал з російсько-слов'янських наукових взаємин. Друга група джерел містить документи, в яких представлена як реакція, так й ініціатива російської політичної еліти щодо практичного і теоретичного аспектів єднання слов'янських народів.

Як відомо, в російській історіографії склалася небезпідставна думка, за якою для формування національної самосвідомості західного слов'янства певне значення мали наукові відрядження та мандрівки російських інтелектуалів⁷.

⁵ Татищев С.С. Император Николай и иностранные дворы. Исторический очерк / С.С. Татищев. – С.Пб., Типография И.И. Скороходова, 1889. – С. 105–110.

⁶ Докладная записка чиновника по особым поручениям волынского губернатора от 20 июля 1833 г. о высылке австрийским правительством бывших участников польского восстания в Америку и наложение штрафа в сумме 350 червонцев на лиц, которые прячут польских повстанцев // Ф. 442, оп. 798, спр. 160, арк. 5–6; Дело о мерах австрийского правительства про ликвидацию в Галиции польских тайных революционных обществ и повстанческих отрядов (массовые обыски, аресты, военные облавы) разоблачение тайных запасов оружия, аресты польских эмиссаров, выдающихся руководителей польских тайных обществ и о мерах российского правительства // Ф. 442, оп. 784, спр. 40, арк. 1–320.

⁷ Лаптева Л.П. Российская сорабистика XIX–XX веков в очерках жизни и творчества ее представителей / Л.П. Лаптева. – М.: ИСБ РАН, 1997. – С.3–4; Куприянов П.С. Русские заграничные путешествия начала XIX в.:

При цьому саме твердження про те, що російсько-слов'янські зв'язки мали не лише наукове значення, а й значення певного „світоглядного поштовху“ як для подальшого „внутрішнього ліберального розвитку“ російського суспільства, так і слугували емансипації західної слов'янської творчої еліти, що було сформульовано ще в кінці XIX ст.⁸. Подібна оцінка цього історичного явища підтримується і низкою сучасних дослідників. Проте автор не схильний до абсолютизації значення цього факту в історії російсько-слов'янських зв'язків і вважає за доцільне оцінити це явище з точки зору становлення і поширення наднаціональних інтеграційних ідей.

Подібний підхід дозволяє нам стверджувати, що додатковим фактором появи панславізму як наднаціональної ідеї, а з часом й ідеології, стала активізація інтересу до слов'янства як до об'єкта наукових досліджень з боку російської наукової еліти. Для прикладу, 20 січня 1836 р. імператор Микола I дозволяє відрядити до Берлінського університету вихованців Головного педагогічного інституту: з юридично-філософського факультету М. Іванішева та з історико-філологічного – М. Касторського. Після стажування їм було надано дозвіл відвідати Прагу, Лейпціг та Відень з метою вивчення слов'янської філології та історії. По завершенні відрядження Іванішев та Касторський надали міністрові народної освіти С.С. Уварову інформацію про стан „богемських вчених та угорських сербів“. Звіт молодих науковців, вже з коментарями від „Дон-Кіхота російського самодержавства“ Уварова⁹, був переданий до канцелярії російського імператора та містив такі цікаві думки імперського чиновника: „дані, що були отримані в результаті подорожі молодих наших вчених в слов'янські землі, крім позитивних результатів для

национальные представления и проблема национальной самобытности: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.00, 07.00.02. – Москва, 2002.– 265 с.

⁸ Пыпин А.Н. Панславизм в прошлом и настоящем / А.Н. Пыпин. – СПб., 1913. – С. 52; Кареев Н.И. Славянское возрождение, панславизм и мессианизм. История Западной Европы в новое время / Н.И.Кареев. – СПб., 1903. – Т. V. – Гл. XVII. – С. 405.

⁹ Тютчев А.Ф. При дворе двух императоров: Воспоминания. Дневники. 1853–1855. (Перевод Е.В. Горье. Вступ. Статья и примечания С.В. Бахрушина. Под ред. С.В. Бахрушина и М.А. Цявловского) / А.Ф. Тютчев. – М., 1990. – С. 38.

нашої філології, надали ... відомості про справжній стан слов'янського світу"¹⁰. Далі С.С. Уваров вважає за необхідне виступити з ініціативою перед імператором, в якій пропанує матеріально підтримати духовних лідерів західнослов'янських національних рухів. При цьому адресність та розміри матеріальної допомоги від російського уряду офіційно не розголошувалися. Але той самий Уваров 6 грудня 1838 р. у доповідній записці на ім'я імператора писав: „Для відправки певної грошової суми ... існує зручний випадок. Це – мандрівка до слов'янських земель професора Московського університету Погодіна, який може доставити їм щедро надану Вашою Величністю допомогу... та при цьому він не буде привертати особливої уваги австрійського уряду“¹¹. Отже, вже в січні 1839 р. Погодін отримав таємний лист з міністерства, в якому за підписом Уварова йому доручалося „доставити Шафаріку і Ганці кожному по п'ять тис. рублів у відповідності із наданими мною вам усними настановами з цього предмета“¹².

Таким чином, можна припустити, що офіційний Петербург постійно намагався підкреслити своє прихильне ставлення до проявів слов'янської культурної спільності і навіть підтримував появу цих проявів. Сюди варто віднести і матеріальну підтримку, різного роду заохочення наукових і духовних лідерів західного слов'янського руху – Шафаріка, Штура, Коллара, Смолера та інших. Так, наприклад, у 1830 році Академія з високого імператорського дозволу та на підставі статуту, „з метою підбадьорити усіх працюючих на ниві вітчизняної науки та історії“, нагородила медаллю та грошима Я. Коллара¹³. В матеріалах слідства у справі діяльності Кирило-Мефодіївського товариства згадується про В. Ганку „прихильника слов'янського руху, нагородженого

¹⁰ О пособии чешским ученым Шафаріку и Ганке. Дело Канцелярии министра народного просвещения // РГИА, ф.735, оп. 2, ед.хр.60, л.21.

¹¹ Там само. – Л.21–22.

¹² Послание С.С. Уварова М.П. Погодину. Январь 1839 г. Дело Канцелярии министра народного просвещения о пособии чешским ученым Шафаріку и Ганке // РГИА, ф.735, оп.2, ед.хр. 60, л.31.

¹³ О награждении Я. Коллара. Летописи второго отделения Императорской академии наук. // Ученые записки второго отделения Императорской академии наук. Редактор акад. И.И. Срезневский. – СПб., 1854. – С. XV. – С. I–XXXII.

орденом св. Володимира 4-го ступеня¹⁴. Погодін постійно намагався фінансово підтримати П.Й. Шафарика, навіть залучав до цього М.В. Гоголя. Наприклад, у листі до Гоголя він пише: „чи зібрав би ти від своїх люб’язних багатіїв хоча б тисячу рублів асигнаціями (якщо не більше) і надіслав Шафаріку? Це необхідно, а я не можу зібрати – тут неможливо. Зроби цю милість й надішли. Це добра і корисна справа¹⁵. У цілому відзнаки, матеріальні винагороди та допомоги були цілком справедливим визнанням внеску будителів у розвиток наукової славістики. В той самий час поява наукового інтересу і виникнення наукової славістики співпали з моментом зацікавленості російського уряду проблемою слов’янського пробудження. Як свідчать факти, західні національна і етнічна еліти не тільки сприяли появі російського інтересу до себе як до об’єкта внутрішньої політики, але й стимулювали процес зростання своєї політичної суб’єктності. Нашу думку можна прокоментувати і підтвердити цитатою з листа Л. Штура. Так, словацький будитель у листі до Срезневського буде називати Москву „слов’янською столицею“ та закликати відомого науковця організувати російську спільноту для збирання коштів: „щоб Ви нам ... допомогли і кошти надали, були б ми дуже Вам вдячні, та й чому б заможним братам своїм працюючим, але бідним братам не допомогти?“¹⁶.

На нашу думку, матеріальна підтримка слов’янських контактів не була лише суто філонтропською акцією російського імператора. Можна припустити, що вона в той самий час містила прихований інтерес політичного характеру, який варто розглядати як моніторинг суспільно-політичної ситуації в слов’янському середовищі. Зрозуміло, австрійський уряд з підозрою ставився до таких російських меценатських проявів на ниві слов’янської спільності, і для

¹⁴ Відомості та пропозиції М.Е. Писарева щодо осіб, які згадуються в зв’язку з викриттям таємного товариства у м. Києві. 1847 р. березень // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х Т. / АН УРСР. Археогр. Комісія. Ін-т історії. Центр держ. іст. архів; Редкол.: П.С. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. - Т.І / Упоряд. І.І. Глизь (голов.упор.) та ін.; Наук.ред. Г.У. Мурахов, В.Г. Сарбей. – 1990. – С. 28–29.

¹⁵ Погодин М.П. – Гоголю. 2/14 июня 1847. Москва / Г.Николай. Эпистолярное наследие. Гоголь и М.П. Балабина. Гоголь и М.П. Погодин. – М.: Художественная литература, 1988. – С. 427.

¹⁶ Погодин М.П. Письма М. Погодину из славянских земель 1835–1861 гг. / М.П. Погодин. – М.: Университетская типография М. Каткова, 1879. – С. 465–467.

цього твердження існують підстави. Так, під час другої подорожі Погодіна до слов'янських земель він не тільки знайомиться з Колларом, а також спостерігає і вивчає реальні політичні настрої слов'ян. Про цей факт ми безпосередньо можемо дізнатися із звіту Погодіна до міністра Уварова. Славіст доводить до відома міністра інформацію про бажання окремих західних слов'ян відокремитися від Австрійської імперії та увійти у наднаціональне утворення, в якому головну функцію захисника всеслов'янських інтересів мала би виконувати Росія¹⁷. Погодін, незважаючи на цілком логічне для російського науковця бажання перебільшити масштабність єднавчих настроїв у слов'ян, передає і описує їх у листі до міністра народної освіти у наступній тональності: „... у слов'ян панує загальна думка, що Австрійська імперія повинна скоро зникнути, і вони відділяться від неї при першому сприятливому випадку. ... Тоді, говорять слов'яни, буде заснована слов'янська держава на чолі з Росією“¹⁸. В іншому місці звіту ми можемо знайти висновок російського мандрівника, за яким утиски слов'ян в Австрійській імперії викликають зростання їх невдоволення і ненависті: „Ця злоба збільшується, тим більше, що слов'яни усвідомлюють свою перевагу над австрійцями як кількісно, так і якісно“¹⁹.

Наведені цитати зі звіту М.П. Погодіна переконують що наукові подорожі до кінця не мали суто наукового характеру, при цьому панславізм як ідея до часу відрядження відомого славіста вже однозначно був присутнім у світогляді слов'янських ідеологів Австрійської імперії, що і спонукало проавстрійськи налаштовані сили протидіяти його поширенню. Варто також згадати критичні

¹⁷ Погодин М.П. Записка к министру народного просвещения по поводу проблематического состояния и изменений за три года в жизни австрийских славян, наблюдение за время заграничного путешествия в 1842 // ИР НБ НАН України, ф. 3218 / II, арк. 4.

¹⁸ Погодин М.П. Министру Народного Просвещения, по возвращению из путешествия в 1839 и 1842 гг. Письмо первое / М.П.Погодин // Русская беседа. – Т. 1. – Четвертый год. – Кн. 14. С. 60.

¹⁹ Погодин М.П. Письмо к Министру народного просвещения, по возвращении из путешествия по Европе в 1839 году / Погодин М.П. Историко-политические письма и записки в продолжении Крымской войны. 1853–1856. – М., 1874. – С. 18.

праці чиновника і аристократа – графа Л. Туна²⁰. До речі, означені події у часі співпали з охолодженням австрійсько-російських відносин, що, на нашу думку, одразу зробило наукову славістику заручницею політичної кон'юнктури. Вже у 1840 р. Австрія відкликає із Росії свого проросійські налаштованого посла – графа К.Л. Фікельмона, який отримував знаки уваги від самого російського імператора.

Отже, фактичний зміст листів М.П. Погодіна на адресу міністра дозволяє припустити, що під час наукового відрядження відомий російський славіст виконував таємну місію свого уряду, яку офіційний Відень мав підстави розглядати не лише як наукове відрядження. І тому майже цілком не випадково, що російський науковець у своєму листі до міністра пропонує уряду уважно розглянути питання фінансової підтримки слов'янських рухів і по можливості задовольнити матеріальні потреби їх лідерів шляхом виплати їм „двадцяти п'яти тисяч рублів асигнаціями щорічної допомоги, що задовольнить їх потреби навіть з надлишком. Допомога, – наголошує Погодін, – зрозуміло, має надаватися таємним шляхом“²¹. Доповідна записка Погодіна була передана міністром С.С. Уваровим імператору Миколі I. Імператор на ній власноруч написав: „Дуже цікаво, але потребує значної обережності. 2 тисячі сріблом можна видати“²².

Пізніше, остаточно звітуючи про результати своєї діяльності після наступного наукового відрядження 1842 р., М.П. Погодін у дусі „ідеї всеслов'янства“ не просто ще більш наполегливо рекомендує російському уряду матеріально підтримувати національні прагнення австрійських слов'ян, але й від себе особисто додає: „Я беруся доставляти їй (мається на увазі фінансову допомогу – автор) навіть ще більш таємно, ніж англійці доставляють

²⁰ Thun-Hohenstein Leopold Leo. Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung / Leopold Leo Thun-Hohenstein – Prag: Kronberger und Řivnač, 1842. – S. 69–81; Thun-Hohenstein Leo Graf v. Die Stellung der Slowaken in Ungarn. – Praga, 1843. – S.39–43.

²¹ Погодин М.П. Письма министру народного просвещения 1840 г. // РГИА, ф. 1108. (Погодин Михаил Петрович (1800–1875), историк, издатель журнала «Москвитянин» и газеты «Русский»). Оп.2. № 1. Л.46.

²² О пособии чешским ученым Шафарику и Ганке 9 декабря 1838–16 марта 1839. Дело Канцелярии министра народного просвещения // РГИА, ф. 735, оп. 2, ед.хр.60, л.21–22.

порох черкесам або пруссаки заборонені книги полякам²³. Наявні історичні джерела дозволяють припустити, що М.П. Погодін був достатньо серйозним популяризатором ідеї фінансової допомоги західним слов'янам²⁴. Таким чином, можна констатувати, що, попри науковий характер відрядження, його зміст поступово доповнився завданням політичного моніторингу слов'янської націотворчої проблематики. При цьому варто підкреслити, що самі відрядження М. Іванішева, М. Касторського М. Погодіна, В. Григоровича, Й. Бодянського, І. Срезневського у просторових і часових рамках збіглися з процесом слов'янського пробудження, поширенням настроїв етнічної взаємності, що, фактично, стало причиною побоювань з боку офіційного Відня можливості переростання культурного панславізму у наднаціональний політичний панславізм.

З огляду на зазначене, логічним буде таке твердження: наявний історичний матеріал доводить, що російський імператор Микола I головною метою свого царювання вважав зміцнення самодержавного принципу як основи російської політичної системи. Пізніше французький історик П. Лакруа для характеристики „охоронної“ доктрини російського імператора обрав слова самого Миколи I, які той промовив після слідства над декабристами: „Револуція біля воріт Росії, але вона не проникне до нас, і я клянусь, поки буду живий, милістю Божою я буду імператором!“²⁵. Ще більш конкретно основна внутрішньополітична ідея російського царя прозвучала у його маніфесті від 18 липня 1826 р. „Кожен може бути впевнений, – заявив імператор, – в непохитності існуючого порядку, безпеки його власності, впевнений в сьогоднішні, а також може спокійно дивитися у майбутнє з надією“²⁶. Нами не

²³ Погодин М.П. Записка к министру народного просвещения ... наблюдение за время заграничного путешествия в 1842 / Институт рукописи. // ИР НБ НАН України, ф. 3218 / II, арк. 4.

²⁴ Погодина М.П. Отрывки из писем, о положении славян в Европе, М.П. Погодина к министру народного просвещения, по возвращении из путешествия в 1839 и 1842 гг. / М.П. Погодина // Русская беседа. – 1859. – № I. – Смес. – С. 62–73.

²⁵ Лакруа П. История жизни и царствования Николая I, императора Всероссийского / пер. с франц. / П. Лакруа. – М.: Тип. Э. Лиснер и Ю. Роман, 1877–1878. – Т. 1. – С. 178.

²⁶ Манифест «О совершении приговора над государственными преступниками» от 13 июля 1826 г. // Полное собрание законов Российской империи. С 12 декабря 1825 по 1827: Собрание 2-е. – Санкт-Петербург: В

випадково наведено ланцюжок висловлювань російського імператора. Найвний історичний матеріал, численні „жандармські“ укази імператора²⁷ дозволяють стверджувати: бурхлива внутрішньополітична діяльність Миколи I було спрямована на посилення традиційних імперських ідеологічних установок, він активно намагався налагодити узгоджені дії тих монархічних урядів, що, насамперед, входили до Священного Союзу. З часом консерватизм російського імператора навіть отримав схвалення від Отто фон Бісмарка. „Імператор Микола, – констатував „залізний канцлер“, – діяв, тому що був переконаний, що з волі Божої він покликаний очолити монархічний опір революції, яка насувається із Заходу“²⁸. Внутрішня і міжнародна політика російського царя була спрямована на забезпечення режиму законності і правопорядку у рамках посилення існуючої вертикалі влади. Пізніше початок революції 1848–1849 рр. привніс у переважно культурний панславізм принципово новий національно-революційний фактор, якій став детермінантою російської оцінки наднаціональної інтеграційної ідеї і додатково сприяв закріпленню ідеї легітимізму. Сама революція 1848 р. не тільки актуалізувала чи розбудила національну свідомість багатьох слов'янських народів Європи. В той самий час, на західних слов'ян дивилися як на свого роду авангард Росії, який можна було б використати для радикальних змін у співвідношенні сил в Середній Європі. Імператор Микола I фактично отримав можливість за бажанням використати в боротьбі за свою європейську гегемонію як консервативні, так і революційні

типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 1. – Ст. 465.

²⁷ Именной указ, данный Управляющему Министерством Внутренних Дел «О присоединении Особенной Канцелярии Министерства Внутренних дел к Собственной Его Величества Канцелярии» от 3 июля 1826 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. – Санкт-Петербург: В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 1. – Ст. 449; Именной указ, данный Управляющему Главным штабом «Об учреждении пяти округов жандармского корпуса» от 28 апреля 1827 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. – Санкт-Петербург: В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 2. – Ст. 1062; Устав о цензуре от 22 апреля 1828 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. – Санкт-Петербург: В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – Т. 3. – Ст. 1979; Высочайше утвержденное Положение о Корпусе жандармов от 1 июля 1836 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. – Санкт-Петербург: В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1837. – Т. 11. – Отд. 1. – Ст. 9355.

засоби. Революційним засобом можна було б вважати, насамперед, панслов'янську ідеологію з ідеєю слов'янського месіанства, а на їх тлі відкривалася перспектива можливого звернення до пригноблених слов'ян. Російський цар обрав консервативну ідеологію, що і визначило його поведінку у період „Весни народів“.

Варто зауважити, що панславізм першої половини ХІХ ст. із його інтеграційним і наднаціональним принципами, а головне – національно-визвольним рухом, уявлявся представникам російської політичної еліти як поки що не вивчене, а головне – незрозуміле, з точки зору перспектив його розвитку, явище. Тому, керуючись принципом «краще заборонити, ніж виправляти», представники російського уряду ініціюють видання низки циркулярів, а також наказують вжити заходів, метою яких має стати запобігання та протидія проникненню до Росії „ворожих ліберальних“ ідеологій, які досить активно проникали на терени імперії на тлі ідей всеслов'янства. Так, мотиви особистої заклопотаності міністра С.С. Уварова з приводу лібералізації національних слов'янських ідеологій ми знаходимо у його „Доповіді імператору“ від 5 травня 1847 р.²⁹ і в „Таємній циркулярній пропозиції“ від 27 травня 1847 р.³⁰. Відповідно, якщо в цілому взяти до уваги сказане вище, то стає зрозумілою теза з наступного таємного циркуляра міністра народної освіти С.С. Уварова від 30 травня 1847 р. Циркуляр був складений за наказом імператора, а потім надісланий та зачитаний на вчених радах Петербурзького, Харківського, Московського, і Казанського університетів. Безпосередньо в документі писалось: „Ми зобов'язані затвердити початок російського розуму, російської гідності, російського почуття. Ось споконвічні народні витоки і не слов'яно-російські, а суто російські“. Далі міністр в охоронному дусі досить критично

²⁸ Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3-х т. / перевод с немецкого под редакцией проф. Л.С. Ерусалимского / О.Бисмарк. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940–1941. – Т. 1. – С. 158.

²⁹ Уваров С.С. Доклад Императору о славянстве, от 5 мая 1847 г. / С.С.Уваров // Наше минуле: Журнал історії, літератури і культури. – 1918. – № 2. – С. 171–177.

³⁰ Уваров С.С. Циркулярное предложение Попечителю Московского учебного округа, от 27 мая 1847 / С.С. Уваров // Русский архив. Историко-литературный сборник. – 1892. – № 7. – С.347–351.

висловлюється з приводу ідеї слов'янської спільності: „Все, що ми маємо на Русі, належить лише нам одним без будь-якої участі інших слов'янських народів“³¹. Найявний історичний матеріал дозволяє нам стверджувати, що в своєму намаганні протидіяти проникненню ідей лібералізму на терени імперії російський цар був готовий навіть використати зброю проти слов'ян. Так, побоюючись можливої появи польських революційних груп на західному російському кордоні, імператор в листі до генерала Паскевича надає йому наказ: „Якщо будуть прориви кордону закордонними зграями, їх треба відбивати, а полонених зі зброєю начальників судити за польовим кримінальним положенням і тут же стратити, але за кордоном не переслідувати зовсім“³².

Варто згадати і документи, які сьогодні в основному сконцентровані у архівних установах Україні. Так, у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві зберігається архівний матеріал, який проливає світло на політику імперії щодо слов'янства. Надзвичайну вагу мають зібрані у фонді звернення та заяви з'їздів і зборів зарубіжних слов'ян за 1848 р., які надсилалися також і в Російську імперію. Та найбільш цікавими є два документа, пов'язані із направленням В. Ганкою до Києва інформації щодо Слов'янського з'їзду 1848 р. у Празі. 1 травня 1848 р. В. Ганка адресував О.Я. Стороженку відозву „Слов'яни, браття!“, а на звороті (Аркуш 4, Од. збер. 2554) власноручно дописав: „Вельмишановний пане! ...У нас все було би гарно, але кляті німці! Шкода, що у Вас немає можливості, щоб дізнатися, якими беззаконними хитрощами вони бажають нас у своє безбожжя ... затягнути. Читайте постанову Франкфуртських самозванців... Ми не бажаємо єднання з цією великою Німеччиною. Ми слов'яни і залишимося слов'янами до останньої краплі крові. Дуже було б нам приємно на нашому з'їзді побачити

³¹ Уваров С.С. Циркуляр министерства народного просвещения от 30 мая 1847 года / С.С. Уваров // Русский архив. – 1892. – Кн. 7. – С.336.

³² Николай I – Паскевичу, 28 марта (ст.ст.) 1848г / Щербатов А.П. Генерал-Фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность. Составил кн. Щербатов. – СПб.: Тип. Р Голике, 1899. – Т.6. – С.205–208.

наших братів – росіян. В. Ганка³³. Інформацію щодо листа Ганки через російського намісника в Польщі було доведено навіть до відома російського царя. Дуже своєрідне рішення імператора оперативно, як на ХІХ ст., – уже 15 (27) травня 1848 р. було викладено у відповіді намісника О.Я. Стороженку. Оригінал цього листа з наступним змістом зберігся у фондах НБУ: „Пану сенатору, Таємному раднику Стороженко. Государ імператор за наслідком моєї записки з предмета отриманого Вашою величністю листа від В'ячеслава Ганки, Височайше наказує залишити цього листа без відповіді. Про що вважаю повідомити Вашу величність до обов'язкового виконання. Підпис. Намісник генерал фельдмаршал³⁴. Таким чином, до участі росіян у Слов'янському з'їзді та в наднаціональному загальнословацькому русі, ініційованому зарубіжними лідерами слов'янського пробудження, царський режим ставився досить холодно. Тим більше, коли слов'янський рух злився з революцією 1848–1849 рр. Навпаки, як засвідчили подальші події, Росія виконала роль жандарма у придушенні національно-визвольної боротьби підневільних народів Австрійської імперії.

З нашого боку, справедливим буде визнати, що формування і еволюція панслов'янської ідеології в Росії відбувались під пильним наглядом царського уряду, а сам її зміст співвідносився із зовнішньополітичним курсом Петербурга. Не випадково, що пройде лише кілька років після європейської революції 1848–1849 рр. і відомий представник російської офіційної науки і зовнішньополітичний теоретик М.П. Погодін, визначаючи новий зміст панславізму, досить однозначно і відверто заявить: «час безоглядного схиляння перед заходом пройшов, тому ми повинні з'явитися на європейській сцені, ми повинні показати там свої обличчя³⁵. У цьому періоді історії пошук відповіді

³³ Воззвание «Słowianie, Wracia!» присланное В. Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1мая 1848 Прага // ІР НБ НАН України, ф.8, од. 2551–2554, 4 ар.

³⁴ Секретное предписание наместника в царстве Польском генерал-фельдмаршала Варшавскому сенатору и тайному советнику Стороженко А.Я. об оставлении без ответа письма В. Ганки. Оригинал 15/27 мая 1848 года. // ІР НБ НАН України, ф.8, шифр 2561, арк. 2.

³⁵ Погодин М.П. // РГИА, ф. 373 (М.П.Погодин), оп. 1, д.4, л. 1.

на запитання політичного формату взаємовідносин Росії із західним слов'янством лежав у площині двох протилежних концепцій – західництва і слов'янофільства. Останнє фактично і заклало основу російської панслов'янської ідеології, в якій ідея слов'янської культурно-політичної єдності зайняла підпорядковане місце у змісті православ'я. Поступово прихильники наднаціональної слов'янської ідеї почали вважати саму ідею певним знаряддям російської імперської зовнішньої політики: „Союзники наші в Європі слов'яни, – стверджували ідеологи, – є для нас рідними. Надайте їм святу мету звільнення від нестерпного, іншоплеменного ярма, під яким вони стогнуть вже чотириста років, зумійте керувати їх силами ... і ви побачите, які чудеса вони зможуть творити“³⁶. Варто визнати, що стараннями окремих російських політиків і, не в меншій мірі, низки слов'янських будителів фактором еволюції слов'янських національних парадигм ставали наднаціональні ідеї.

Таким чином, можна констатувати, що в суспільно-політичній думці західного слов'янства на тлі національного пробудження відбувався складний процес формування парадигми національного вибору. Не в останню чергу його зміст лежав в площині цивілізаційного вибору, що і послужило однією з причин появи наднаціональних інтеграційних ідей. Панславізм як ідеологія з'явився під впливом європейських національно-політичних процесів на основі літературно-наукових взаємин у першій половині XIX ст. В процесі становлення ідеї можна виділити кілька етапів її розвитку. Насамперед, фаза становлення концепції слов'янської спільності стосується початку XIX ст. У цей час у західних слов'янських народів при формуванні національної самосвідомості актуалізувалася ідея слов'янської мовно-культурної близькості, що, відповідно, привело до мовно-літературного рефрену в змісті їх національних ідеологій. В той же час для багатьох національних діячів ідея філологічного зближення

³⁶ Кельин Ф.В. // РГИА, ф. 2555. (Кельин Федор Викторович (1893–1965) – літературознавець, перекладач), оп.1. ед. хр.1308, л. 9–10.

слов'ян перетворилося на концепцію „культурного панславізму“. На етапі активізації в 30-х–40-х рр. ХІХ ст. культурно-національних прагнень західних слов'янських народів європейська політика Російської імперії стала однією з причин політизації ідеї панславізму. У цьому зв'язку справедливо буде визнати, що формування і еволюція панслов'янської ідеології в Росії проходили під пильним наглядом з боку царського уряду, а сам її зміст дещо співвідносився із зовнішньополітичними інтересами Петербурга. Поступово ідея панславізму отримувала у сучасників найрізноманітніші інтерпретації – від русофільства до державного або царофільського панславізму. А в період «Весни народів» і демократичного панславізму, намагаючись протистояти популяризації політичного панславізму, західні національні ідеологи були змушені шукати альтернативні шляхи для інтеграції доцентрових інтересів австрійських слов'ян, що знайшло своє відображення в іншій наднаціональній концепції австрославізму.

Bevzyuk E. Western slavs in Russian foreign policy (first half of XIX centru): according to the documents Ukrainian archives.

National movement and further development of national benchmarks of the Czech people at the beginning of the revolution of 1848–1849 are one of the most socio-political contextualized pages in the past of the Slavik peoples in Europe. The research is considered to be topical since the process of formation of national ideology in the 19th century, that occurred in the Czech environment, took place in terms of distribution of the national principle and state formation in the majority of the European countries. The purpose of the research is to enlighten the course, laws and specifics of formation of the Czech national paradigm at the beginning of the revolution of 1848–1849. The object of the study is the Czech National Movement, the subject of scientific analysis is the national ideology developing under the

influence of both internal and external factors. To achieve the main goal of the research the author has considered it to be necessary to solve a number of the following tasks: to scientifically, logically, argumentatively and coherently lay out specifics of the process of Czech national ideology formation and reveal its main features. It should be emphasized that by the beginning of the revolution the Czech national patriotic mood was not limited merely by the demand of the cultural reforms, it gradually transformed into the context of new political and socio-economic ideas. At the same time, in the meaning of national paradigm of the Czech National Movement the idea of its moderation or passive opposition actualized drastically. In general Czech national paradigm was a certain mixture of political ideas, in which political freedom – democracy, social and personal guarantees – took a somewhat secondary place, the struggle for the national justice with its moral and cultural principles, beginnings of which can be found in linguistic and historical ideologeme of the Czech awakening, became dominant.

Keywords: nation, national culture, ideology, the Czech people, empire, Pan-Slavism, idea, democracy, freedom

Бевзюк Е. Западное славянства как инструмент российской внешней политики (первая половина XIX в.): по документам украинских архивов

В работе на основе архивного материала исследуется влияние Российской империи на процесс формирования национального движения западных славян в первой половине XIX в. Сегодня значительный массив источников по обозначенной теме нашего исследования сконцентрирован в таких архивных учреждениях Украины, как Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев, Центральный государственный исторический архив Украины, г. Львов, отделы рукописи Института литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины и Института рукописей Национальной библиотеки НАН Украины. В перечисленных архивах содержится документальная информация

об особенностях национальной и общественно-политической ситуации на территории Австрийской империи.

На конкретных исторических примерах освещаются действия российского правительства относительно изучения как внутривосточных процессов в Австрийской империи, так и национальных настроений в славянской среде. Имеющийся архивный материал раскрывает интересные моменты политических связей, которые сложились в 30-х – 40-х гг. XIX в., с одной стороны, между западными славянскими прогрессивно настроенными национальными патриотами, а с другой стороны – между, польскими патриотами и жителями западной Украины. Как следует из документов, после поражения польского национально-освободительного восстания 1830–1831 гг. его участники вынуждены были скрываться от российских и австрийских полицейских репрессий.

Использованный нами архивный материал позволяет утверждать, что российское правительство не только тщательно изучало славянские национальные настроения, наблюдало за их идеологами, но и максимально противодействовало возможности проникновения любых либеральных идей из славянского запада на территорию своей империи.

Ключевые слова: славяне, внешняя политика, идеология, империя, возрождение, панславизм.

REFERENCES

1. Bismark, O. Myisli i vospominaniya: v 3-h t. (1940–1941) Perevod s nemetskogo pod redaktsiey prof. L.S.Erusalimskogo. Moskva: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo [in Russian].
2. Imennoy ukaz (1830). Dannyiy Upravlyayuschemu Ministerstvom Vnutrennih Del «O prisoedinenii Osobnoy Kantselyarii Ministerstva Vnutrennih del k Sobstvennoy Ego Velichestva Kantselyarii» ot 3 iyulya 1826 g. Polnoe

- sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2-e. Sankt-Peterburg: V tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii, t. 1. [in Russian].
3. Imennoy ukaz, (1830). Danniy Upravlyayuschemu Glavnyim shtabom «Ob uchrezhdenii pyati okrugov zhandarmskogo korpusa» ot 28 aprelya 1827 g. // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2-e. Sankt-Peterburg: V tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii, t. 2. St. 1062; [in Russian].
 4. Kareev, N.I. (1903). Slavyanskoe vozrozhdenie, panslavizm i messianizm Istoriya Zapadnoy Evropyi v novoe vremya. Sankt-Peterburg.– T. V [in Russian].
 5. Kupriyanov, P.S. (2002). Russkie zagranichnyie puteshestviya nachala XIX v.: natsionalnyie predstavleniya i problema natsionalnoy samobyitnosti: dissertatsiya ... kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.00, 07.00.02. Moskva [in Russian].
 6. Lakrua, P. (1877 – 1878). Istoriya zhizni i tsarstvovaniya Nikolaya I, imperatora Vserossiyskogo. Moskva: Tip. E. Lissner i Yu. Roman, t. 1 [in Russian].
 7. Lapteva. L.P. (1997). Rossiyskaya sorabistika XIX–XX vekov v ocherkah zhizni i tvorchestva ee predstaviteley. Moskva [in Russian].
 8. Manifest (1830). «O sovershenii prigovora nad gosudarstvennyimi prestupnikami» ot 13 iyulya 1826 g. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. S 12 dekabrya 1825 po 1827: Sobranie 2-e. Sankt-Peterburg: V tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii, t. 1. [in Russian].
 9. Nikolay I – Paskevichu, 28 marta (st.st.) 1848g (1899) Scherbatov A.P.General-Feldmarshal knyaz Paskevich. Ego zhizn i deyatelnost. Sostavil kn. Scherbatov. Sankt-Peterburg: Tip. R Golike [in Russian].

10. O nagrazhdenii Ya. Kollara. (1854). Letopisi vtorogo otdeleniya Imperatorskoy akademii nauk. Uchenye zapiski vtorogo otdeleniya Imperatorskoy akademii nauk. Redaktor akad.. I.I. Sreznevskiy. Sankt-Peterburg [in Russian].
11. Pogodin, M.P. (1859). Otryivki iz pisem, o polozhenii slavyan v Evrope, M.P. Pogodina k ministru narodnogo prosvescheniya, po vozvrashchenii iz puteshestviya v 1839 i 1842 gg. Russkaya beseda, I [in Russian].
12. Pogodin, M.P. (1859). Ministru Narodnogo Prosvescheniya, po vozvrashcheniyu iz puteshestviya v 1839 i 1842 gg. Pismo pervoe Russkaya beseda. – Moskva, t. 1 [in Russian].
13. Pogodin, M.P. (1862). Pisma ministru narodnogo prosvescheniya 1840 g. Rossiyskiy gosudarstvennyiy istoricheskiy arhiv. – F. 1108 [in Russian].
14. Pogodin Mihail Petrovich istorik, izdatel zhurnala «Moskvityanin» i gazetyi «Russkiy» (1800–1875). 2, 46 [in Russian].
15. Pogodin, M.P. (1874). Pismo k Ministru narodnogo prosvescheniya, po vozvrashchenii iz puteshestviya po Evrope v 1839 godu Pogodin M.P. Istoriko-politicheskie pisma i zapiski v prodolzhenii Kryimskoy voyni. 1853–1856 Moskva [in Russian].
16. Pogodin, M.P. (1879). Pisma M. Pogodinu iz slavyanskikh zemel 1835 – 1861 gg. Moskva: Universitetskaya tipografiya M. Katkova [in Russian].
17. Pogodin, M.P. – Gogolyu. 2/14 iyunya 1847. (1988). Gogol Nikolay. Epistolyarnoe nasledie. Gogol i M.P. Balabina. Gogol i M.P. Pogodin Moskva: Hudozhestvennaya literatura [in Russian].
18. Pyipin, A.N. (1913). Panslavizm v proshlom i nastoyaschem. Sankt-Peterburg [in Russian].
19. Tatischev, S.S. (1889). Imperator Nikolay i inostrannyye dvoryi. Istoricheskiy ocherk. Sankt-Peterburg [in Russian].
20. Thun-Hohenstein, L.L. (1842). Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung. Prag: Kronberger und Řiwnač [in Deutsch].

21. Thun-Hohenstein, LL. (1843). Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Praga [in Deutsch].
22. Tyutcheva, A.F. (1990). Pri dvore dvuh imperatorov: Vospominaniya. Dnevnik. 1853–1855. (Perevod E.V.Gore. Vstup. Statya i primechaniya S.V.Bahrushina. Pod red. S.V.Bahrushina i M.A.Tsyavlovskogo). Moskva [in Russian].
23. Uvarov, S.S. (1918). Doklad Imperatoru o slavyanstve, ot 5 maya 1847 g. Nashe minule. Zhurnal Istorii, Iiteraturi i kulturi, 2 [in Russian].
24. Uvarov, S.S. (1892). Tsirkulyarnoe predlozhenii Popechitelyu Moskovskogo uchebnogo okruga, ot 27 maya 1847. Russkiy arhiv. Istoriko-literaturnyy sbornik, 7 [in Russian].
25. Ustav o tsenzure ot 22 aprelya 1828 g. (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2-e. Sankt-Peterburg: V tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii, 1830, t. 3, st. 1979 [in Russian].
26. Uvarov, S.S. Tsirkulyar ministerstva narodnogo prosvescheniya ot 30 maya 1847 goda (1892). Russkiy arhiv, 7 [in Russian].
27. Vidomosti ta propozitsiyi M.E.Pisareva schodo osib, yaki zhaduyutsya v zv'yazku z vikrittyam taemnogo tovaristva u m. Kievi. 1847 r. berezen (1990). Kirilo-Mefodiyivske tovaristvo. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
28. Vyisochayshe utverzhdennoe Polozhenie o Korpuse zhandarmov ot 1 iyulya 1836 g. (1837). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2-e. – Sankt-Peterburg: V tipografii Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva kantselyarii, t. 11, st. 9355 [in Russian].